Stichting voor Sport en Recreatie, ook gelet op de slechte verlichting van de baan, de ijsbaan tijdens het seizoen 1981/82 niet voor publiek open te stellen. De gemeenteraad besloot op 3 november 1986 dat het ijsbaangebouw niet op de oorspronkelijke lokatie zou worden herbouwd. Hiermee kwam een eind aan bijna zeventig jaar schaatssport aan de Blikkenburgerlaan.
Zoals voor honderd jaar wordt er nu vooral weer geschaatst op de Slotvijver.

R.P.M. Rhoen

Geraadpleegde bronnen en literatuur

- Archief van de IJsvereniging Zeist, 1890-1975; Gemeentearchief Zeist
- Weekbode voor Zeist, Driebergen en omstreken, jrg. 27 (1890)-jrg. 48 (1911)
- J. Buisman, *Bar en boos. Zeven eeuwen winterweer in de Lage Landen*, Baarn 1984
- G.W.A. van Laer J.Czn., *Gedenkboek van den Koninklijken Nederlandschen Schaatsenrijdersbond bij het vijftig jarig bestaan 1882-1932*, Amsterdam 1932

J.A.WOLFF (1870 - 1954)

ORGANIST, KOORLEIDER EN MUZIEKLERAAR TE ZEIST

Toen de 33-jarige Amsterdammer Jan Abel Wolff op 6 mei 1904 te Zeist zijn taken als organist en koorleider van de Evangelische Broedergemeente opvatte, was Zeist nog een dorp van beperkte omvang en vervulden de pleinen van de Evangelische Broedergemeente met de winkels in het Broederhuis, de befaamde Duitse bakkerij, de apotheek en de schoenmakerij, tot op zekere hoogte een centrumfunctie.
Er bestond in dit kleine dorp wel een vrij levendig muziekleven. Liefhebbers vonden elkaar in de afdeling Zeist van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst en in de 'Harmonie', het Koninklijke

Zeister Harmonie Muziekgezelschap. Verder werd in de particuliere huizen van aristocraten en burgerij veel aan muziekbeoefening gedaan.
In de Broedergemeente bovenal nam het musiceren in kerkelijk verband, maar ook in de gezinnen, een bijzondere plaats in. Wel was de enorme produktiviteit van de tweede helft der achttiende en het eerste gedeelte van de negentiende eeuw wat afgenomen. Aan het eind van de eeuw wist men bijvoorbeeld amper dat het archief van de gemeente schatten bevatte. Daar kwam men eerst goed achter nadat deze collectie bij het Rijksarchief in Utrecht in depot was gegeven en door de Amerikaanse musicoloog R.H. Tollefsen was geïnventariseerd. Een sinfonia voor strijkers van C.Ph.E. Bach, waarvan nog slechts één ander handschrift in een Duitse bibliotheek bekend is, en vele eerste drukken van symfonieën van Haydn bevinden zich onder andere in deze collectie, naast vele religieuze composities van koorwerkjes door gemeenteleden. De achttiende en de eerste helft der negentiende eeuw zijn rijk vertegenwoordigd, maar slechts een beperkt aantal van deze composities werd nog in de godsdienstoefeningen gebruikt. De voorganger van J.A. Wolff, Richard Friedrich, die naar Herrnhut verhuisde terwille van de gezondheid van zijn vrouw, nam enige van zijn composities mee. Ook wereldlijke muziek werd destijds - tot in de negentiende eeuw - uitgevoerd door het Collegium Musicum der gemeente dat voornamelijk uit leden van het broederkoor bestond, de ongehuwde mannen, die het zogenaamde Broederhuis bevolkten.

Jan Abel Wolff werd op 16 september 1870 te Amsterdam geboren. Hij was de oudste zoon uit het tweede huwelijk van zijn vader Herman Johannes Bernhard Wolff en Abelina Debora Johanna van der Willige. De vader was groothandelaar in wijn, lid van de firma Wolff en Meijer. De laatste een in Amsterdam van de negentiende eeuw bekend amateur-stadshistoricus. Na Jan Abel werden in het gezin nog drie zoons en een dochter geboren. De zoons vertrokken naar het toenmalige Nederlands-Indië als planters of agent van de Nederlandse Handelsmaatschappij; de dochter huwde een lid van de

firma Trip en Co, handelaren in scheepsvictualiën, en bleef te Amsterdam. Met zijn broers en zuster genoot Jan Abel een heerlijke jeugd.
Het gezin was orthodox Luthers en de oudste zoon werd voor een theologie-studie bestemd en bezocht daartoe het Barlaeus-gymnasium. Problemen kwamen toen de oudste zoon van geen ander beroep dan dat van musicus wilde weten. Zijn vader, koopman in hart en nieren, zoals hij het zelf uitdrukte, wilde daar niet van weten. Maar zijn gymnasiale opleiding brak hij bij het bereiken van de vijfde klas af en aan een theologiestudie kwam hij dus, ondanks zijn sterk religieuze karakter, niet toe. Het was de muziek die hem voortdreef. Ongelukkigerwijze poogde zijn vader hem nu een opleiding voor het notariaat te doen volgen. Noodgedwongen gaf Jan Abel zich daarvoor gewonnen, begon een opleiding op het kantoor van een bevriend notaris en nam driemaal per week les bij een kandidaat-notaris. Hij vond het iets verschrikkelijks *'dat dorre, geestdodende copiëren van acten, het bestuderen van een burgerlijk wetboek welker artikelen door de overduidelijkheid hunner redaktie tot de meest uiteenlopend en tegenstrijdige uitleggingen aanleiding geven'* (zo schrijft de schoonvader en grootvader van twee juristen in zijn levensloop)[2]. Jan Wolff deed zijn best er wat van te maken, maar het was hem onmogelijk om deze studie voort te zetten.
Waar en wanneer hij maar kon zat hij aan of in een orgel. In deze moeilijke periode had hij veel steun van zijn moeder, die zelf zeer muzikaal was en voor zijn verlangen volkomen begrip toonde. Zij was het dan ook die tenslotte bewerkte dat zijn vader, zonder daartoe formeel toestemming te hebben gegeven, oogluikend toeliet dat hij zich verder in de muziek ging bekwamen. Geen groter slag dan het overlijden van zijn moeder had hem kunnen treffen. Zij overleed na een zeer kortstondige ziekte aan longontsteking. Gelukkig kon hij zijn muziekstudie wel voortzetten.
Aanvankelijk voortgeholpen door twee bevriende organisten, Pameier en Hendriksen, werd hij na examen tot het Amsterdamse Conservatorium toegelaten. Daar had hij in die negentiger jaren van de vorige eeuw een aantal zeer bekende Nederlandse musici tot leer-

meester: Daniël de Lange (solfège en koorklasse), Bernard Zweers (harmonie en contrapunt) en Jean Baptiste Charles de Pauw (orgel- en pianospel). Zangles werd gevolgd bij Van Oostveen, een leerling van Cornelie van Zanten. In 1901 deed hij eindexamen.
Voor zijn vorming had hij veel te danken aan De Pauw, meermalen heeft hij mij dit verteld. De Pauw, Belg van geboorte, was in Nederland een figuur in de stijl van 'Le père Franck' (als opvoeder) in Frankrijk. Over zijn didactiek schrijft Rienk van Santen[3]: *'Het was dat wonderlijke leiden van De Pauw, zonder tenzij hoog nodig, in de persoonlijkheid van zijn leerling in te grijpen, dat zo buitengewoon werkte en zo breed gezien was. Hij maakte er geen chablonen van, verre van daar; zijn leerlingen werden geen De Pauwtjes; allen hadden hun eigen karakter en ontplooiden die onder zijn stille leiding.'* Een groot man was De Pauw als organist. Hij gaf destijds zeer bekende concerten in het Paleis voor Volksvlijt. Ongetwijfeld heeft de Franse orgelstijl op de rijke fantasie van Wolff invloed gehad.
Intussen waren de jaren rond de eeuwwisseling voor de familie Wolff bijzonder moeilijk. In 1901 overleed de vader, die zich overigens met de muzikale vorming van zijn zoon had verzoend. Jan Abel woonde nog steeds thuis en zorgen en nood werden zijn deel. Dit hing vooral samen met vergeefse pogingen een plaats als organist te verwerven. Hij had een behoorlijk aantal lessen, maar rasorganist als hij was, kon hij zonder een eigen orgel niet gelukkig worden. En ook daarin liep het hem niet mee.
De familie Wolff behoorde tot de Hersteld Evangelische Lutherse Gemeente. Grootvader Wolff was daar predikant geweest en het klassisistische kerkgebouw aan de Kloveniersburgwal beschikte over een prachtig orgel. In de negentiger jaren van de achttiende eeuw bestemde een zekere Jan Bouman in zijn testament een zeer ruim bedrag ten behoeve van de bouw van dit orgel. Jan Bouman was een zeer gefortuneerde zeekapitein, die op een Caraïbisch eiland door slavenhandel rijk geworden was[4]. Kennelijk rustte op het bespelen van dit orgel geen zegen. Een lange reeks van jaren werd gekenmerkt door onenigheden tussen consistorie (kerkeraad), ge-

meente en organisten. Een voortdurende stroom van kritiek over de wijze van bespeling van het orgel. Ontstond er een vacature dan waren de moeilijkheden niet te overzien. Er werd geïntrigeerd en aan het oordeel van de jury's, die de meest geschikte kandidaat moesten uitzoeken, werd voorbij gegaan. Van 1867 tot 1897 was J.A. Gullen, kleinzoon van Bouman, organist, een zeer eigenwijs figuur, stevig geworteld in de voornaamste families van de Hersteld Luthersen en op niet al te regelmatige wijze benoemd. Na zijn ontslag heeft Wolff tijdelijk het orgel bespeeld, maar hij werd tot zijn grote teleurstelling in 1898, toen een jury uit een groot aantal sollicitanten een keuze moest maken, niet benoemd. Aangewezen werd Jan Zwart, de later zo bekende organist. Maar de bekende klachten over het orgelspel van consistorie en gemeente bleven; ook Zwart maakte aan de Kloveniersburgwal een moeilijke tijd door.
Een lichtpunt in deze voor Wolff zo moeilijke tijd: we zien hem als lid van de Amsterdamse schutterij deel uitmaken van de erewacht tussen Paleis en Nieuwe Kerk bij de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898.
De kinderen Wolff woonden na 1901 op de Koninginneweg. Jan Abel moest zich in die dagen, bij gebrek aan een orgel, met een piano waaraan een orgelpedaal was gekoppeld behelpen. In 1903 maakt M.G. Jordens van hem een pastelportret zittend achter de piano. Zijn lessen stelden hem evenwel nog niet in staat om met zijn verloofde Louise Guillemette Le Roy - zij was ook een lid van de Hersteld Lutherse gemeente - in het huwelijk te treden. Dan komt evenwel plotseling een ommekeer. Onverwacht opent zich een nieuw perspectief, ter verklaring waarvan we hier een stukje familiegeschiedenis moeten uit een zetten.
Jan Abels grootvader, ds. Johan Mijnhard Wolff, geboren in 1788, was nog als proponent en ongehuwd, bij de Lutherse gemeente te Zwolle beroepen. Als kerkgangers trof hij daar de familie van de azijnfabrikant Verbeek. Vader Heinrich Jan Verbeek was een kleinzoon van Jan Verbeek, een van de doopsgezinde grondleggers van de Broedergemeente te Zeist. Zelf was hij geen Herrnhutter meer. De jonge predikant trouwde met de dochter, Agnes, uit dit

gezin. Een van de zonen, Wilhelm, vestigde zich ook als azijnfabrikant te Zeist; stichtte er een groot gezin en bewoonde huize 'De Koppel' aan de Zeistervaart. Een zoon van Wilhelm, Hugo, trouwde zijn nichtje Dorothea, dochter van ds. Wolff en Agnes Verbeek. Doortje, tante van onze organist Jan Abel werd vroeg weduwe en verbleef in 1904 in het Weduwehuis. Zij was Broedergemeentelid geworden. Door het vertrek van Friedrich naar Herrnhut in het laatst genoemde jaar kwam de post van organist en cantor vacant en door deze tante werd Jan Abel op de te Zeist ontstane vacature opmerkzaam gemaakt.

Toen hij in mei 1904 hier werd benoemd, na een proefjaar kreeg hij in 1905 zijn vaste aanstelling, was Zeist hem niet geheel onbekend. Als kind had hij in de zomervakantie vaak gelogeerd bij zijn grootmoeder, de weduwe van ds. Wolff, die op Karpervijver 3 woonde.

In 1905 trouwde hij met Louise Le Roy en betrok een woning boven de boekhandel van Marsman aan de 2e Dorpsstraat. Marsman, vader van de bekende dichter, werd lid van het kerkkoor van de Broedergemeente. Zeist en de Broedergemeente verschaften aan onze organist, koorleider en muziekleraar een meer dan volle dagtaak. De te Amsterdam gegeven lessen waren snel vergeten, al reisde hij in de beginperiode daartoe nog wel naar Amsterdam.

Kerkmuziek, we merkten het al op, vervult in de Broedergemeente een belangrijke functie. Naast de begeleiding van de gemeentezang in de zondagmorgendiensten zijn er de zangdiensten op zaterdagavond en de zogenaamde liturgieën. Vooral de kerkelijke feestdagen vormen muzikaal een hoogtepunt. Zangdiensten en liturgieën bestaan uit een serie koralen en gezangen, die in hun gedachten een gesloten geheel vormen. De zangdiensten worden gebaseerd op de betrokken dagtekst en de liederen worden door de voorganger uit het gezangboek bijeen gezocht; de liturgieën, op de zondagavonden gezongen, zijn verzameld in een liturgieboek. Ze dienen in de aan een kerkelijk feest voorafgaande weken als een voorbereiding. Vele hebben daarnaast een meer algemeen karakter. Iedere zondagavond werden de liturgieën door koormuziek gesierd en na de zangdienst

van zaterdagavond vond dan ook aansluitend een koorrepetitie plaats. Deze zangdienst had een eigen probleem. In tegenstelling tot de huidige situatie, waarbij verschillende gemeenteleden als voorganger fungeren, zat - zeker tot de tweede wereldoorlog - de dienstdoende predikant achter de 'liturgustafel'. Hij had - daarheen geleid door het voorspel van de organist - zonder orgelbegeleiding de tekst en melodie in te zetten, waarna de organist met de gemeentezang inviel. Iedere zaterdagochtend kwam de predikant daartoe naar de cantor om een en ander te oefenen.
Het was voor de jonge organist een enorme belevenis uit een sober bestaan met een beperkt aantal lessen en zonder een plaats achter een kerkorgel in de grote stad Amsterdam, over te stappen naar het kleine 'belommerde' dorp Zeist en een drukke muzikale praktijk. Zelf schrijft hij in zijn levensloop: *'Wat de kerkdiensten betreft zo geheel verschillend in het begin dezer eeuw van die in onze Hollandse Protestantse kerken, stond ik hiertegenover aanvankelijk wel wat vreemd; toch gelukte het spoedig mij in de verschillende diensten in te werken.'*
Druk had hij het, want naast zijn kerkelijk ambt gaf hij pianoles op het in het Zusterhuis gevestigde meisjesinternaat en aan de leerlingen van de meisjesschool. Ook onder de Zeister bevolking vond hij zijn leerlingen. Daarnaast dirigeerde hij diverse koren. Van het Zeister Mannenkoor was hij in 1912/1913 dirigent en buiten Zeist was hij directeur van zangverenigingen in Doorn, Driebergen en Veenendaal. Met het orgel assisteerde hij Toonkunstuitvoeringen in de Broedergemeentekerk.
Zo werd het hem dus mogelijk in 1905 te trouwen en na de geboorte van de oudste dochter in 1907 te verhuizen naar het grote bovenhuis van het middelste perceel aan het Broederplein, nu bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in gebruik en naar een achttiende eeuwse bewoner Schellingerhuis genaamd.
Er braken gelukkige tijden voor hem aan. Zijn gezin breidde zich uit tot drie dochters, waarvan er twee later met leden van zijn kerkkoor trouwden. Met hart en ziel zette hij zich voor dit koor in. Geen repetitie of er werd een bijzonder koorstuk onder handen

genomen. Om enkele te noemen: gedeelten uit Brahms' Deutsches Requiem; uit Haydns Schöpfung; Psalm 150 van César Franck. Hij was, om het zo te zeggen, geboren en getogen in de Franse orgelmuziek (Franck, Widor) en Duitse muziek voor kerkkoor uit de negentiende eeuw. Zeer voelde hij zich aangetrokken tot de kerkelijke koormuziek van Albert Becker (1834 - 1899), volgens Otto Keller[6] een der belangrijkste componisten van kerkmuziek; zijn composities - hoe verweven in de romantiek ook - baseren zich vooral op Bach, wiens protestante gevoelsleven hij deelde. Te Berlijn was Becker onder meer leermeester van Jean Sibelius.
Het spreekt vanzelf dat Wolff daarnaast trouw de vanouds in de Zeister Broedergemeente gebruikelijke en in de liturgieën ingevoegde voor koormuziek bestemde gedeelten, deed uitvoeren. Toen Friedrich de voor de zogenaamde Engelfest-liturgie (Michaelis) bestemde koorgedeelten naar Herrnhut bleek meegenomen te hebben, componeerde Wolff deze teksten opnieuw. Lang niet gemakkelijke koormuziek, met hier en daar een sterk fugatisch karakter.
Steeds was de Broedergemeente en dat uiteraard niet alleen in Nederland, bekend om de fraaie koor- en orgelmuziek, die er te beluisteren viel. Vele buitenstaanders kwamen mede om daarvan te genieten ter kerke. Dit gold ook voor de periode dat Wolff te Zeist cantor was. Met zijn kerkkoor maakt hij in 1922 een concerttournee, waarvan de opbrengst voor de 'noodlijdende' Saksische predikanten was bestemd (ook Herrnhut ligt in Saksen). In de Broedergemeente was hij vele jaren lid van de Oudsten(kerke-)raad. In de Uniteitsdirectie werd hij gewaardeerd door zijn benoeming in de commissie, die het in 1927 verschenen Koraalboek voorbereidde. Hij vertoefde daartoe enige tijd in Herrnhut. In Nederland maakte hij deel uit van jury's bij zangconcoursen en te Zeist bij benoeming van organisten in de Hervormde Kerk. Ook bij de orgelbouw van de Nieuwe Kerk aan de Slotlaan werd zijn oordeel gevraagd.
Wolff was de eerste muziekleraar van de componist Willem Pijper en organiseerde in 1913 samen met hem, de bekende tekenaar C. Jetses en de kunstschilder S.J. Tevel enige kamermuziekavonden aan

de Berkenlaan 1B[7]. Wolff was ook recensent van de plaatselijke krant. In de Weekbode van 25 oktober 1905 komt voor het eerst een recensie voor, die ondertekend is met 'W'. Zijn muziekrecensies van in de concertzaal Figi uitgevoerde kamermuziek ontbraken nooit in de Zeister Courant van de twintiger en dertiger jaren. Behalve een nauwlettend oor en een esthetisch muzikaal gevoel beschikte hij over een vlotte pen. Dit brengt ons ten slotte tot de aard van zijn orgelspel en zijn karakter. Meer dan iets anders moet dit een zeer persoonlijk oordeel blijven. Reeds als jongen heb ik van dit spel genoten en ben ik er door mijn fantasie in meegesleept. Het spel was niet barok, maar uitgaand van een klein motief werd het naar alle kanten uitgewerkt,

Jan Abel Wolff (1870-1954)

het formaat werd steeds groter, meer registers werden bijgetrokken, op een vloeiende wijze werd van de ene toonaard naar de andere gemoduleerd en het eindigde groots, vaak met het volle werk. Geen ogenblik behoefde bedacht te worden: waar moet dat nu heen, of ik vind het gezocht, wat mager misschien. Neen, altijd was het 'aus einem Guss'. Zijn fantasie op het orgel kende geen grenzen, maar hij wist altijd maat te houden. Een organist 'pur sang'. Het kwam wel voor dat bezoekers informeerden waar ze deze muziek konden aanschaffen, terwijl het niet meer dan de fantasie van de organist betrof. Befaamd was zijn fantaseren over de melodie van Stille Nacht als voorspel op de koorzang in de Kerstnachtdienst; de melodie is overigens van Mozart en niet van Frans Gruber[8]. Bij de zangdiensten was het gebruikelijk de gezangen onderling door een tussenspel te verbinden, die tussenspelen werden steeds zorgvuldig afgestemd op de aard van het komende lied. Uit het bovenstaande zal al iets van het karakter van Wolff zijn gebleken. Ergens was het een merkwaardig geheel van tegenstellingen. Zijn artisticiteit ging niet gepaard met een zekere slordigheid in zijn praktische leven, zoals bij veel kunstenaars. Neen, hij was uitermate nauwkeurig, ook in het dagelijks leven. Zijn gevoeligheid voor indrukken - hij tekende ook niet onverdienstelijk -, zijn innige, ja bijna kinderlijke religiositeit en Godsvertrouwen ging gepaard met grote mate van impulsiviteit. Driftig en boos kon hij soms worden om betrekkelijk kleine zaken bij zijn koorrepetities, over onordelijkheden van de jeugd op de pleinen, zoals hij dat zag. Maar die woedeaanvallen waren gauw voorbij en hij koesterde zich als 'pater familias' in de schoot van zijn gezin en te midden van zijn vrienden en kennissenkring in en buiten de gemeente. Een goed mens en trouwe vriend geen 'Streber', niet aangelegd voor een concert-organist, maar wel een groot musicus. Zijn zilveren en ook zijn veertigjarig jubileum werden onder grote belangstelling gevierd. Laatst genoemde herdenking viel in mei 1944 een dieptepunt van ons volksbestaan. Zijn heftige aard deed zich in de oorlogsjaren duchtig gelden. Ook in de eerste wereldoorlog werd op de duldzaamheid van zijn karakter een grote wissel getrokken. Zijn ondergrond van negentiende eeuwse gezellige

familiebanden en een zekere rust als diepste basis van zijn bestaan, werden daardoor echter niet beroerd. Na 42 dienstjaren legde hij op 31 augustus 1946 zijn ambt neer, maar bleef als 'hulporganist' toch nog actief. Op 6 december 1953 (2e advent) heeft hij voor het laatst op zijn orgel aan een kerkdienst wijding gegeven. Op 7 februari 1954, overleed hij na een kort ziekbed.

J. Meerdink

Noten

1. Randall H. Tollefsen, *Catalogue of the music collection of the Moravian congregation at Zeist*, Utrecht 1985
2. Van de leden van de Broedergemeente wordt verwacht dat zij een levensloop schrijven, die dan bij hun begrafenis wordt voorgelezen. De achttiende en negentiende eeuwse levensbeschrijvingen zijn in depot bij het Rijksarchief in Utrecht geplaatst. Autobiografieën van meer recente datum bevinden zich in het archief te Zeist.
3. Walter Niemann en Rienk van Santen, *De piano en hare componisten*, p. 218, 219, 's-Gravenhage 1925
4. G. Gunderman, Op en om een Amsterdams orgel. *Ons Amsterdam*. Nr. 10 (1966) p. 290-299
5. J. Meerdink, *De Nederlandse inslag in de Evangelische Broedergemeente te Zeist gedurende de 18e eeuw*, p. 30-33, Zeist 1977
6. O.Keller, *Geschichte der Musik*, dl. 1, p. 427, Berlijn/Leipzig 1927
7. R.P.M.Rhoen, Willem Pijper, in: *Markante Zeistenaren*, p. 137, Zeist 1991
8. Het is een andante uit het blazersdivertimento in Es (KV 240a). W. Hildesheimer, *Mozart*, p. 212, Amsterdam 1972

BOEKBESPREKINGEN

In deze nieuwe rubriek behandelt de heer J.A. van den Dikkenberg de in het afgelopen jaar verschenen publikaties over Zeist. De heer Van den Dikkenberg studeerde Nederlands aan de universiteit van